

FORUMTHEATER

Een wedstrijd waarin de uitdager wil verliezen

leren door spelen

De deelnemers aan de conferentie hebben gekeken naar een forumvoorstelling; niet alleen gekeken trouwens, ook meegespeeld, want zo hoort dat bij forumtheater.

Willem Mooijman, onder wiens leiding de voorstelling was voorbereid, schrijft over de voorstelling en de regels die daarbij gelden.

Met forumtheater kan je twee kanten op. De kant van een voorstelling voor een doelgroep: een goede manier om een thema in te leiden, een discussie te verlevendigen en om een model voor actie te ontwikkelen. Je kan ook de kant op waar vooral de mensen die het forumstuk maken, de lerenden zijn. Beide mogelijkheden komen aan de orde.

Dit artikel is het derde in een reeks over de technieken die Augusto Boal ontwikkeld heeft; vorige stukken gingen over krantentheater en beeldentheater.¹

De ervaringen van Willem Mooijman met forumtheater liggen in het hoger beroepsonderwijs (sociale academie en lerarenopleiding) en volwassenenwerk op een volkshogeschool. Maar ook in het voortgezet onderwijs is met succes gewerkt met forumtheater². De schrijver ontvangt graag reacties van lezers die ervaring hebben met forumtheater in het voortgezet of basisonderwijs of ermee willen experimenteren.

Het toneel zag er simpel uit. Rechts een tafeltje waaraan de jonge aardrijkskundeleraar Jacques. Midden een tafeltje met een asbak erop waarachter de leraar Nederlands Herbert. Links twee tafeltjes met een asbak, een plant en een telefoon erop, enige mappen en een perforator; de tafel van conrector André. Op de achtergrond een laag tafeltje met een plant en een telefoon erop, een gemakkelijke stoel en een schemerlamp, het domein van mevrouw Peters, moeder van Marijke. Hoofdpersoon was Susanne, een jonge lerares

Frans, mentor van een brugklas, die van haar leerlinge Marijke Peters een briefje gekregen had dat haar rapportcijfers voor aardrijkskunde en Nederlands lager waren dan waar ze recht op had en dat ze daardoor niet naar de havo kon, maar naar de mavo in een ander schoolgebouw moest. Eigenlijk was Marijke dus de hoofdpersoon, maar er waren twee redenen om haar niet ten tonele te voeren: het levert allerlei problemen op als volwassenen kinderen spelen, en het komt wel vaker voor dat problemen van leerlingen behandeld

worden door ieder behalve de betrokken leerling zelf.

Susanne, een typisch leerlinggerichte lerares, probeert Marijke te helpen. Jacques heeft een rekenfout gemaakt, wil die wel verbeteren, maar handhaaft zijn mavo-advies. Reden: hij is al 's afgegaan tegenover de rector en is bang zijn vaste aanstelling te missen als hij nu weer blijkt te blunderen. Dus: 'Dat cijfer is een verslag van wat Marijke gedaan heeft, maar het advies heeft prognostische waarde.' Een smoesje natuurlijk, want Jacques z'n advies berustte op het (fout berekende) cijfer.

Bij Herbert, twintig jaar in het onderwijs — 'mij hoeven ze niks te vertellen' — vangt Susanne ook bot. Hij heeft een 4,8 afgerond op een 4 'omdat dat toch niks wordt met dat meisje'. Hij ziet niks in het nauwkeurig middelen van proefwerkcijfers want 'dan kan je net zo goed meteen de hele boel in de computer mieteren; ik let tenminste op het kind achter het cijfer'. Als Susanne boos wordt, verliest ze helemaal het pleit voorzover ze dat ooit gehad heeft.

Conrector André wil geen soesah, dus bij hem

vangt ze ook alleen maar in vriendelijkheden verpakte bot. Tijdens het gesprek gaat de telefoon: mevrouw Peters, die gehoord heeft dat Marijke een brief geschreven heeft. 'Nou mevrouw, dat treft. De mentor is hier, die kan de zaak meteen met u afhandelen.' Hij d'r vanaf.

Mevrouw Peters blijkt erop tegen te zijn dat Marijke havo doet: 'dat is toch niks voor dat kind.' Na wat gebekvecht met een steeds radelozer wordende Susanne roept mevrouw: 'Ik zal u d'r zelf even geven, dan kan u het haar uitleggen. Marijke! Tableau. Einde van het forumstuk *Wat moeten we met Marijke Peters?*'

Het stuk duurde ongeveer twintig minuten. Zodra het was afgelopen begon het opnieuw, maar nu mocht iedere toeschouwer die vond dat Susanne een fout maakte, 'stop' roepen en moest dan invallen voor Susanne, om te tonen hoe het ook anders kon.

Zo werkt forumtheater. Maar nu eerst wat anders.

In vriendelijkheid verpakte bot.

De toeschouwer speelt mee

Voor de achtergrond van Boal z'n werk verwijst ik naar de artikelen die ik in noot 1 vermeld heb. Fundamenteel voor zijn theater zijn de volgende beginselen:

- 1 *De toeschouwer verandert van passieve kijker in actieve medespeler. Zo kan hij/zij het (dramatisch) gebeuren mede veranderen.*
- 2 *Het is niet de bedoeling over het verleden na te denken, maar de toekomst voor te bereiden.*

Voor het forumtheater betekent dit dat de spelers met de zaal een 'actiemodel' maken voor die toekomst; een generale repetitie voor een verandering in de werkelijkheid. Er wordt een stukje theater gespeeld, geënt op die werkelijkheid, waarin de hoofdrol door de situatie en de andere personages onderdrukt wordt. De reactie van de hoofdrol op die onderdrukking is aanvechtbaar. Het is aan het publiek om door inspringen de situatie ten gunste van de onderdrukte te veranderen tot er een aanvaardbare situatie, een 'actiemodel' is ontstaan.³

Boal zoekt niet naar loutering (katharsis) van zijn publiek. Zijn kritiek op het traditionele, aristotelische theater is dat het gericht is op handhaving van de bestaande orde. Daar is niets op tegen, zegt hij⁴, als er niets aan te merken is op die bestaande orde. Als je vindt dat die bestaande orde veranderd moet worden, dan heb je een ander soort theater nodig. Als regisseur heeft hij met de middelen van het brechtiaanse theater geprobeerd het publiek mee te laten denken over de voorstelling, maar ook dat werkte niet bij het weinig elitaire publiek dat hij zich tenslotte koos, de onderdrukte boeren en arbeiders in Zuid-Amerika. Hij wilde zijn publiek zelf laten spelen omdat ze als spelers het beste nieuwe inzichten zouden verwerven.⁵

Nu eerst iets over de term 'onderdrukking' die je steeds hoort in verband met Boal. Boal noemt zijn werk 'theater van de onderdrukten'; die naam is ontstaan in Zuid-Amerika waar ook hijzelf in zijn geboorteland Brazilië en in andere Zuidamerikaanse landen die onderdrukking aan den lijve ervaren heeft als gevangene en als balling. Die onderdrukking is anders dan de onderdrukking in West-Europa. Boal gaf een workshop in Amsterdam ten tijde van de inhuldiging van koningin Beatrix. De rellen tijdens die inhuldiging hebben op veel mensen diepe indruk ge-

maakt maar Boal moest erom lachen. 'De politie en hun tegenstanders spelen een soort spel,' zei hij. 'Als de ene groep naar voren gaat, gaat de andere naar achteren op den duur en omgekeerd. In Zuid-Amerika loopt de politie door en schiet bovendien.'

Boal ervoer in Zuid-Amerika onderdrukking als een sociaal verschijnsel. Toen hij naar Europa kwam en aanvankelijk werkte in Portugal en Sicilië, herkende hij de onderdrukking daar.

Maar in West-Europa bestaat dat soort onderdrukking niet of nauwelijks. Onze onderdrukking is psychologisch. Bij ons hoeft de politie minder te schieten omdat we die diender *in* ons hebben zitten, of zoals Boal het uitdrukt in de taal van het land waar hij nu woont: *le flic dans la tête*. De diender in ons eigen hoofd vertelt ons dat we geen gedonder willen hebben en dat 'het nou eenmaal zo hoort' en daarom leggen we onszelf belemmeringen op.⁷

Die verschillen in onderdrukking betekenen ook verschillen in aanpak. Zo zal je het begrip 'actiemodel' niet altijd hoeven te interpreteren als een model voor grote acties naar buiten; het kan ook betekenen dat je een nieuwe kijk verworven hebt op je gedrag en mogelijkheden ziet om dat zo te veranderen dat je jezelf minder laat onderdrukken door die diender in je hoofd.

Een voorbeeld uit Parijs en een uit Antwerpen

Tijdens een staking bij een Parijse bank speelde Boal met een groep een forumstuk⁸ over een actieve vakbondsvrouw die thuis vastzat aan het traditionele rolpatroon.

Scene 1 Druk werk op de bank, té druk voor het personeel. Na sluitingstijd probeert de vakbondsvrouw haar collega's warm te krijgen voor een staking: ze telefoneert links en rechts, maakt afspraken, organiseert bijeenkomsten en krijgt veel geestdriftig.

Scene 2 Haar man komt haar met de auto ophalen. Hij toetert. Ze spartelt wat tegen omdat ze nog zoveel te doen heeft, maar laat uiteindelijk het werk aan haar collega's over en gaat mee naar huis.

Scene 3 Thuis. Ze zorgt voor haar man die met zijn hobby's bezig is en daarom niet in het huishouden kan helpen. Ze baadt haar dochtertje; dat is lastig en vraagt steeds aandacht.

Meteen na afloop begint het stuk opnieuw. Veel vrouwen springen in voor de hoofdrolspeelster en

proberen de onderdrukking te doorbreken. Maar ze merken dat hun collega-bankbedienden in het spel nu ook onderdrukkers worden en vinden dat ze moet doen wat haar man wil. En zelfs als ze, ondanks haar man en ondanks haar collega's, haar vakbondswerk doorzet, komt haar chef en bedreigt haar met ontslag. Tot een inspringster de beste vorm van verzet vindt, laat de man niet binnen als hij haar komt ophalen. Maar dan verlaat de acteur die de man speelt het speelveld en wordt vervangen door andere toeschouwers die andere drukmiddelen toepassen: telefoneren, morele chantage, leugens, enz.

Tijdens de scene thuis gebeurde er iets opmerkelijks: de inspringster die de vrouw speelde, werd zo in beslag genomen door haar werk dat ze geen aandacht besteedde aan man en dochter. Toen haar dochtertje in het bad een paar keer 'mama, mama' geroepen had, riep het 'papa, papa' en toen nam de man het huishoudelijke werk over. Dit stuk lijkt bijna een model voor de forumvoorstelling *Een dag uit het leven van Martha Koenen* door het Trojaanse Paard³. Daar werkt de vrouw als verpleegster in een ziekenhuis en weigert een intraveneuze injectie te geven als een arts haar dat mondeling opdraagt; ze haalt er een vakbondsfunctionaris bij. Ook in dat stuk komt haar man haar ophalen, maar als extraatje is ook nog haar schoonmoeder op bezoek die lekker wil eten en kletsen met haar zoon. Het kind is onzichtbaar, maar speelt mee doordat het op de ongelegenste momenten (bijvoorbeeld als de vrouw het eten wil opdienen) gaat huilen. 'Goh, dat je dat kind zo kan laten huilen!'

Maar er is ook veel verschil tussen de Parijse voorstelling en die van de Vlamingen.

Om te beginnen zal Boal zijn Parijse voorstelling wel met amateurs, misschien wel personeel van de stakende bank en in ieder geval met een ad-hocgroep gespeeld hebben. Het Antwerpse gezelschap bestaat uit beroepsacteurs die hun stuk niet voor een incidenteel geval hebben gemaakt, maar het gedurende anderhalf jaar gespeeld hebben in België en Nederland, vaak voor vrouwen groepen, en in ieder geval met het algemene doel om vrouwen te helpen strategieën te zoeken tegen hun onderdrukking.

De Vlamingen lieten ook alleen hun hoofdrolspeelster vervangen. Boal in Parijs in het begin ook, maar later konden ook andere rollen vervangen worden. Het verschil is belangrijk.

Als je alleen de hoofdrol laat vervangen, help je

de inspringers voor zichzelf en voor het overige publiek manieren te ontwikkelen om je sterk te maken tegen onderdrukkers. Het kan dan heel verwarrend zijn om de onderdrukkers te vervangen. In de werkelijkheid kan je immers ook de onderdrukkers niet vervangen (dus: veranderen); die blijven zichzelf en versterken hoogstens hun onderdrukking.

Er zijn redeneringen (onder andere bij Brecht) dat het goed is om in de huid van een onderdrukker te kruipen; daardoor leer je zijn innerlijke overwegingen en impulsen beter kennen. Ook Boal past die methode wel toe, bijvoorbeeld in bepaalde vormen van beeldenspel. Maar je moet dan wel steeds de afspraak maken dat je in het spel de onderdrukkers niet aardiger gaat maken: dan ben je eigenlijk sprookjes aan het maken onder het motto: 'Als de mensen wat aardiger waren, zou ik het ook beter hebben.'

In het Parijse voorbeeld van Boal gaat het goed: degenen die inspringen voor de onderdrukkende rollen, gaan nog meer onderdrukken. Maar dat gebeurt niet altijd in zijn workshops. Het resultaat kan dan wel vaak amusant zijn, maar niet verhelderend.

De spelregels

Dat brengt me op de spelregels die ik graag gebruik en die we het publiek op de VON-conferentie ook zwart op wit gegeven hadden.

Een forumvoorstelling is een wedstrijd tussen spelers en publiek. We tonen een voor het publiek herkenbare, sympathieke hoofdpersoon die verandering wil brengen in een verkeerde situatie. Die hoofdpersoon doet dat niet zo slecht, maar maakt toch fouten. We hopen dat het publiek de fouten van de hoofdpersoon wil verbeteren, maar (en dat is het wedstrijdelement) we geven ons niet snel gewonnen. Wel hopen we dat het publiek wint en dat de voorstelling voor het grote publiek een even leerzame ervaring zal zijn als het maken van het stuk voor ons geweest is.

De voorstelling verloopt als volgt:

We spelen het stuk. Zodra het afgelopen is, spelen we het opnieuw, maar nu krijgt het publiek gelegenheid in te grijpen. De regels daarvoor zijn:

— Wie vindt dat de hoofdpersoon een fout maakt, roept *stop*. We stoppen dan met spelen en de inspring(st)er neemt de rol van de hoofdpersoon over. Dan spelen we verder.

— De inspring(st)er kan het spel voortzetten op het moment van stoproepen, maar kan ook een eerder moment kiezen.

— Wie inspringt krijgt de gelegenheid het spel te beïnvloeden, maar de tegenspelers zullen proberen de oude

stand van zaken te handhaven.

- Wil de inspring(st)er het spel verlaten, dan kan dat. We spelen dan verder met behoud van het nieuw ingebracht en met onze oorspronkelijke hoofdpersoon.
- Wil iemand anders de inspring(st)er vervangen, dan roept die *stop* en neemt het over.
- Er mogen geen nieuwe personages worden ingevoerd.
- Het verloop van het verhaal zoals het was tot het moment van inspringen mag niet veranderen.
- Lijfelijk geweld is niet toegestaan.
- Ingeval van onduidelijkheid beslist de spelleider.
- De voorstelling is afgelopen als niemand (meer) inspringt of de klok ons noopt.

De toeschouwers in Vught hadden we een situatiebeschrijving, een overzicht van het rapport van Marijke en een typering van de rollen gegeven. Als je dat allemaal *in het spel* duidelijk moet maken, verlies je tijd en zit je al gauw in een soort psychologiserend theater waar forumtheater niet in terecht moet komen: het gaat niet om innerlijke roerselen maar om strategieën en het verwerken van inzicht.

Verder hadden we de toeschouwers een kopie gegeven van de brief van Marijke. Aan het maken van die brief hadden de brugklasleerlingen van de lerares die de rol van Susanne speelde, met veel animo meegewerkt, zodat we een ruime keus hadden uit 'originele' brugklasbrieven.

'O nee, dat is niet de foto van 1B'

Hoe ging het nu verder? Aan het eind van de eerste paragraaf heb ik geschreven dat het stuk nadat het een keer gespeeld was, meteen opnieuw begon, maar dat nu het publiek kon inspringen. De spelregels zijn nu ook bekend. Wat gebeurde er in Vught?

Het spannendste is als er in het begin niks gebeurt. Het spel wordt eenvoudig herhaald. Ik had de spelers daarop voorbereid. Als er helemaal niemand zou inspringen, zouden we zeggen dat het gegeven van ons stuk blijkbaar geen probleem was voor het publiek, onze spullen inpakken en naar huis gaan. (Je moet dat wel zo eerlijk mogelijk menen en vooral niet kwaad worden.)

Maar er is natuurlijk meer aan de hand. Als toeschouwer moet je wel wat moed verzamelen om *stop* te roepen en in het spel te stappen. Bovendien zit zo'n stuk meestal zo in elkaar dat de eerste minuten vooral een inleiding zijn (naast de schriftelijke gegevens die we al verschaft hadden). Toch kreeg aardrijkskundeleraar Jacques al een inspringster te verwerken. Waarom veranderde hij

zijn mavo-advies niet in een havo-advies toen zijn 5 een 6 bleek te moeten zijn? Dat stond toch in het reglement? Nee, zei Jacques, daar waren wel afspraken over, maar meer niet. Veel dingen op school liggen immers niet echt vast, maar berusten op afspraken, traditie of interpretatie van regels.

De volgende inspringer kwam bij Herbert. Deze slimmerik bewerkte Herbert met opmerkingen als 'op zichzelf kan ik jouw opvatting best begrijpen' en 'het zal ook wel aan Marijke liggen', legde uit wat de taak van een mentor is en stelde zijn eigen moeilijkheden met deze kwestie aan de orde. Maar Herbert was 't niet eens met de opvatting die de inspringer over het mentoraat had, en had geen enkel probleem met de situatie van de mentor of die van Marijke: 'Ik weeg en overweeg.' En dat was dat.

Een volgende inspringer wou weten hoe het cijfer van Herbert precies tot stand was gekomen, waarop Herbert meteen kon reageren met: 'Wantrouw jij soms mijn cijfers?' We hadden ons er trouwens op voorbereid dat iemand Herbert z'n cijferboekje zou pakken en Herbert had er dan ook alle proefwerkcijfers van Marijke instaan *plus* een onduidelijke reeks plusjes en minnetjes. Maar het is niet gelukt om Herbert ook maar iets te laten *zeggen* over zijn cijfers.

Daarna kwam iemand die Herbert eerst leidde in een gesprekje over het persoonlijk kennen van leerlingen, wat Herbert belangrijk zei te vinden. Toen zei ze dat ze het over Marijke wou hebben, 'weet je wel, uit 1B, ik heb hier toevallig de klasfoto bij me, ja dat is ze geloof ik.' Herbert: 'Ja, dat zie ik ook wel.' Het gesprek kabbelde even door en toen zei de inspringster: 'O wat stom, dat is niet de foto van 1B' en liep terug naar de zaal. Dat was jammer omdat degenen die Herbert speelde, later zei dat hij echt even van zijn stuk gebracht was. Overigens lijkt deze techniek mij eventueel wel geschikt om een figuur als Herbert te laten merken dat er niet met je te spotten valt, maar dat je er weinig mee wint op school. Overigens was deze ingreep op het randje; als je geen nieuwe figuren mag introduceren (zie de spelregels), mag je dat ook niet op deze manier. Maar als spelleider moet je niet te gauw iets aftikken; nú kwam er na afloop tenminste een discussie of zo'n middel nu wel of niet geoorloofd is in de werkelijkheid.

De conector kreeg ook twee inspringsters. De eerste ging op zijn bureau zitten, schoof zijn

plant opzij en trad heel assertief op. Toch drong ze niet door André z'n gladde pantser en zette, voordat ze het speelveld verliet, nog netjes de plant terug op z'n plaats.

De tweede en laatste inspringster wimpelde het telefoontje van mevrouw Peters af en zei: 'U kunt me beter thuis bellen', maar door een knipogend samenspel tussen degeen die mevrouw Peters speelde en de spelleider werd ze aardig in verlegenheid gebracht doordat mevrouw Peters alsmaar bleef terugbellen.

Toen was het tijd om op te houden, toevallig ongeveer op het moment dat het stuk zelf ook afgelopen was.

Duidelijk was geworden dat het schoolse systeem niet makkelijk te veranderen is en zeker niet als je het via individuen probeert. *In het spel* was duidelijk geworden hoe heilig een cijferboekje is, hoe subtiële middelen als een blikrichting, een klap op een perforator, het plotseling moeten invullen van een agenda je van je stuk kunnen brengen, en hoe er gesjoemeld kan worden met regels, afspraken, normen als daar inderdaad geen spijkerharde afspraken over zijn.

Bij de nabespreking konden we nog zeggen dat ons stuk op werkelijkheid berustte en dat in werkelijkheid de mentor Marijke wel had kunnen helpen, zij het met erg veel boksen. Dat kon doordat er op zijn school een commissie van beroep was voor brugklasadviezen. Uit ons stuk zou je dus kunnen leren dat zo'n structurele oplossing zat niet voorgebakken in ons stuk. Wij waren al erg tevreden als ons publiek ging nadenken over het cijfersysteem, over de misstanden die dat kan opleveren en de moeilijkheden die je ontmoet als je daar wat tegen wilt doen.

Het meisje dat model stond voor Marijke is overigens dit jaar bevorderd naar havo-5.

Een forumstuk voorbereiden

De conferentiecommissie had als onderwerp voor een forumstuk de problematiek van de beoordeling c.q. het becijferen voorgesteld. Toen ik wat collega's van de havo-vwschool waar ik vroeger gewerkt heb, vroeg of ze zin hadden om te werken aan zo'n stuk, waarbij de themakeus nog niet meteen vast hoefde te liggen, had ik er meteen genoeg bij elkaar, vier leerkrachten en een psychologe die schoolcounselor is en een kind op dezelfde school heeft. Hun toneelervaringen en

-kwalificaties varieerden van heel behoorlijk tot (nog) nul en van lang tot kort geleden.

We hebben ongeveer tien avonden en een halve dag aan het stuk gewerkt, afgezien van een generale repetitie vlak voor de voorstelling.

De eerste avond heeft ieder ervaringen verteld die ofwel te maken hadden met het thema beoordeling ofwel met de school in het algemeen. Die eerste avond hebben we ook een gesprek op een ouderavond geïmproviseerd waaruit bleek wat een machtig instrument (of wapen?) een cijferboekje is in handen van een leraar: een gesprek dat via zo'n cijferboekje gevoerd wordt over een leerling, is een heel raar gesprek eigenlijk.

Die eerste avond al bracht iemand het geval van Marijke in. Dat was dan wel goed afgelopen, maar omdat we wisten dat maar heel weinig scholen een commissie van beroep voor brugklassers hebben, leek het ons goed het verhaal te verplaatsen naar een school zonder zo'n commissie en de inspanningen van de mentor — dus — te laten mislukken.

De meeste van de volgende avonden zijn we begonnen met oefeningen voor concentratie, werken met macht en onmacht, duidelijkheid van stem, houding en gebaar. Ik zal die oefeningen hier niet beschrijven; er zijn er genoeg te vinden in Boal z'n *Jeux pour acteurs et non-acteurs*⁸ en *Stop! C'est magique*⁶. Trouwens, ook in genoeg Nederlandstalige boeken, want de oefeningen van Boal zijn heus niet zo origineel. Het knappe van Boal is dat hij ze allemaal in een emancipatorisch kader zet, wat niet ieder oefeningenboek doet.⁹ We speelden eerst improvisaties die met het onderwijs te maken hadden en met macht en onmacht. Bijvoorbeeld. Een moeder met macht in gesprek met een leraar: de moeder oefent macht uit door steeds aan het woord te zijn. Schoolleider met macht in gesprek met een leraar: de schoolleider onderbreekt (en ondermijnt) de leraar door herhaaldelijk *jaja* door zijn betoog heen te mompelen en weet zwierig geen enkele concrete afspraak met de leraar vast te leggen, hoogstens: 'ja, daar moeten we natuurlijk nog 's op terugkomen.'

We speelden ook macht-onmachtsituaties die helemaal niets met onderwijs te maken hebben. Vaak vind je op die manier mogelijkheden om een frisse blik te ontwikkelen op je oorspronkelijke problematiek. Het waren situaties van mensen in contact met de politie en een gesprek tussen een sollicitatiecommissie en een op grond van

zijn brief al bijna aangenomen sollicitant die nu echter blind blijkt te zijn.

Al die oefeningen hielpen ons om ons te verdiepen in de officiële machtsstructuren in een school en de manier waarop mensen daarmee omgaan.

Een derde ronde improvisaties was gewijd aan de personages die we inmiddels voor ons stuk bedacht hadden en diende om meer materiaal voor het stuk en voor de persoonlijke achtergronden van de personages te vinden. Tenslotte schreef ik een plot voor het stuk en korte biografieën voor de personages. Die biografieën heb je nodig om niet al te platte personages te krijgen: hoe lang zit iemand op school, hoe komt het dat ze die en die kijk op het onderwijs heeft, is hij lid van een vakbond, enz. Samen hebben we toen weer geïmproviseerd aan die biografieën en toen konden we het stuk in grote lijnen in elkaar zetten.

De rollen werden definitief verdeeld en we sprongen bij elkaar in om te onderzoeken welke tactieken inspringers wel zouden kunnen gebruiken. We hebben ook nog een avond gewerkt vanuit een bepaalde emotie, in ons geval woede. Boal doet dat vaak: als de personages elkaar allemaal woedend of sentimenteel of verliefd, enz. benaderen, levert dat vaak weer nieuwe spelmogelijkheden op.

Gedurende al deze voorbereidingen leerden de deelnemers zelf over de manier waarop zij functioneren binnen een school. Juist doordat ze in de laatste fase inspringend steeds andere rollen speelden, kregen ze kijk op wat er aan de hand kan zijn.

Forumtheater is een emanciperende spelvorm. Je moet er dus voor zorgen dat je het er zo vroeg mogelijk met elkaar over eens bent bij welk personage je sympathie ligt en waarom: dat wordt je hoofdpersoon. Als je dat niet doet, loop je het risico dat je de tegenspelers te genuanceerd neerzet. Dat kan prachtig toneel opleveren, maar het helpt je niet aan ideeën om een situatie te veranderen.

Forumtheater als leermiddel

Eigenlijk hadden de spelers, zoals gezegd, al heel wat geleerd toen het tijdstip van opvoering naderde. Dat klopte want dat had ik al eerder gemerkt in het werken met groepen die geen voorstelling maakten, maar waar de ene subgroep een forumstuk(je) maakte voor de andere subgroep.

Voorwaarde is dat je je houdt aan een paar spelregels. Die voor de opvoering heb ik al genoemd. Ik haal nu nog iets van Boal aan over de voorbereiding.

Geef de deelnemers oefeningen om hun lijf te leren kennen. (Bijvoorbeeld een wedstrijd in vertraagd lopen, lopen als een marionet, ademhalingsoefeningen).

Geef hun vervolgens oefeningen om dat lijf expressief te maken. (Aardige oefeningen daarvoor zijn vergrotingen van dagelijkse handelingen zoals schrijven, lopen, douchen, waarbij je speelt vanuit het gevoel *Kijk mij nou toch 's geweldig schrijven, lopen, douchen enz.*)

Gebruik dan het theater als *een levende taal die je bij de hand hebt*, niet als een afgewerkt product dat beelden uit het verleden toont. Dat klinkt misschien geheimzinnig, maar het gaat erom dat je de spanning tussen personages beleeft en duidelijk maakt op het moment dat die spanning gebeurt ook al ben je op grond van een afspraak (de verhaallijn van het stuk) in die spanning terechtgekomen.

Er is geen voorgeschreven stijl voor forumtheater. Je moet wel bedenken dat een operavorm het misschien voor sommige mensen moeilijk zal maken om in te springen. Een echte absurdistische aanpak kan natuurlijk niet omdat die per definitie niet met de werkelijkheid te maken heeft.

De *tekst* moet ieder personage duidelijk kenmerken zodat de toeschouwers makkelijk de ideologie (visie, kijk op de wereld) van elk personage herkennen.

De oplossingen die de hoofdpersoon voorstelt, moeten tenminste een politieke of maatschappelijke fout bevatten die het forum (het publiek, in het bijzonder de inspringers) kan analyseren. Die fouten moeten duidelijk en herhaaldelijk voorkomen in goed gekarakteriseerde situaties.

In hun *spel* moeten de personages *lichamelijk* aangeven wat hun ideologie, hun werk, hun maatschappelijke functie, hun beroep, enz. is. Hoe minder tekst hoe beter.

Elke scene moet een passend beeld bieden voor de erin vervatte boodschap. Denk aan de grotere ruimte van de corrector (twee tafels) vergeleken met de leraren en de plant en de perforator die hij heeft.

Ieder personage moet je, los van wat het zegt, visueel kunnen herkennen.

Als je je aan deze voorschriften houdt en de al genoemde voor de voorstelling in de gaten houdt,

rolt er als het ware vanzelf uit op welke voorwaarden je als spelers de wedstrijd met het publiek (doelgroep of andere subgroep) aangaat. Bij je voorbereiding ben je het er meestal al over eens geworden dat inspringers die een bepaalde inhoudelijke kant opgaan, een kans maken om te winnen. Maar leg je niet vast op bepaalde oplossingen, want het aardige van zo'n spel is nou juist dat er oplossingen uit kunnen rollen die je zelf niet voor mogelijk had gehouden.

Doordat de spelers enige oefening hebben in improvisatie, zullen ze ook merken dat ze *in het spel* ontwapend kunnen worden door inspringers, niet zozeer met woorden, maar met blikken, houdingen en gebaren. Zo heeft in een ander soort spel, geen forumspel, een kleine jonge speelster geleerd dat ze moest voorkomen dat haar baas zijn hand op haar schouder legde als hij haar iets vroeg; dan kon ze makkelijker weigeren iets te doen wat ze niet wilde.

Groepen die zo werken, kunnen in een half uur al een kort forumstukje in elkaar zetten dat inspringmogelijkheden biedt.

Ik zal niet in detail beschrijven hoe dat met verschillende groepen gegaan is, maar alleen een paar thema's noemen die aan de orde zijn gekomen.

Verborgen discriminatie van homoseksuelen. Het stuk berustte op de persoonlijke ervaring van een van de deelnemers, zelf homoseksueel. Hij en zijn vriend dachten steeds volledig aanvaard te zijn door hun burens, totdat bij een ruzie om een fiets die in de weg stond bleek hoe de buurman werkelijk dacht over die 'vuile flikkers'. De personages in het stuk moesten staan voor verschillende vormen van discriminatie (van de brute potenrammer tot en met de o zo begrijpende figuur die 'homofielen onder zijn beste vrienden had'). Bij het spelen bleek dat de spelers toch moeilijk onderscheid konden maken tussen de ideologie die ze voorstelden en hun eigen emoties die soms wel elementen van discriminatie bevatten. Het effect was dat ze makkelijk onderuit gehaald konden worden door inspringers en dat dat weer stof bood voor verdere gesprekken.

De ziekenhuispatiënt die afhankelijk is van het ingewikkelde, hiërarchische medische apparaat. Aankleding als witte jassen, pillenflesjes en injectiespuut versterkten het spel. We hebben dit spel ontwikkeld in een parttime cursus cultureel werk op een sociale academie. Bijna alle deelnemers werkten in de een of andere maatschappelijke instelling, bijna niemand in een ziekenhuis. Maar

het spel was exemplarisch voor de machtsverhoudingen op de markt van welzijn en geluk.

Voordringen in een winkel en Geen nee kunnen zeggen tegen vrienden die jou willen gebruiken of misbruiken. Allebei goede voorbeelden van *le flic dans la tête*. Bij zulke spelen ben je minder bezig met het werken aan structuren, maar meer op de assertiviteitstoer zonder dat het psychologisch gepeuter wordt.

Leerkracht die een verhouding heeft met een leerling. Je zou zo'n stuk kunnen opzetten als een onderzoek naar *le flic dans la tête*, maar terecht hadden de makers dit spel opgezet als een onderzoek naar de sluiers die machthebbers als schoolleidingen en besturen spreiden om de problemen die zij met zulke relaties kunnen hebben.

Tenslotte

Hoeveel waardering Augusto Boal ook verdient als persoon en als dramaman, het is niet juist om hem te eren als de *uitvinder* van de spelvormen waarvan het forumtheater nu de derde is die in *Moer* beschreven is. Boal heeft, net als anderen, uit de rijke traditie van het theater werk- en uitvoeringsvormen gecombineerd die een krachtig effect kunnen hebben.

In een artikel over *de functies van drama*¹⁰ heeft Hans van Dam aan de hand van een bepaald gestructureerd rollenspel de functie uiteengezet van een *confrontatierol* en een *leerrol*. Een confrontatierol is een theatrale weergave van een slechte situatie die veranderd dient te worden: de onderdrukkende rollen in een forumstuk dus. De leerrol, de sympathieke hoofdpersoon in een forumstuk, omschrijft Van Dam als 'de rol waarmee juist vanuit een zekere identificatie geoefend kan worden in handelingsstrategieën tegen de overmacht van institutionele macht, instanties en grote bekken van geïnstitutionaliseerde personen. De functies van drama die Van Dam onderscheidt, zijn:

— *Vorm geven aan de werkelijkheid.*

'Ook bij een zo naturalistisch mogelijke weergave worden elementen weggelaten, toegevoegd of veranderd. Bewust aangebrachte vervormingen maken de werkelijkheid speelbaar en dus ook hanterbaar.'

De mensen die het forumstuk in elkaar zetten, zijn daarmee bezig.

— *De werkelijkheid onderzoeken.*

'Door de conflictscènes steeds weer andere vor-

men te geven, wordt het conflict op steeds weer andere wijze geanalyseerd. De definitieve vormgeving waar iedereen, ook de kijkers, aan meegehoopen heeft, geeft dan een duidelijk beeld van een complexe situatie.' Van Dam maakt deze opmerking over het door hem beschreven rollenspel, maar het is duidelijk dat hier de activiteit beschreven wordt die *inspringers én ander publiek* verrichten tijdens een forumvoorstelling; waarbij de gezamenlijke activiteit van allen, spelers, inspringers en publiek uitmondt in de derde func-

tie:

— *Het concretiseren van handelingsperspectieven.*

'Met behulp van drama kunnen oefensituaties gecreëerd worden waarin personen door henzelf ontworpen oplossingen kunnen uitproberen.' Met deze aanhalingen uit het artikel van Van Dam plaats ik het forumtheater in de emancipatorische hoek waartoe ook het leerstuk van Brecht en de publieksgerichte activiteiten van het politieke en vormingstheater behoren.¹¹

Noten

- 1 Zie Ronald Bos 'Het krantentheater op school' in: *Moer* 1981/2, p. 30-38 en José Ruigrok 'Klachten-theater, standbeeldtheater op school' in: *Moer* 1981/5, p. 3-11.
- 2 In *School* nr 16 van 24 april 1982, p. 13 beschrijft Frits de Winter een forumvoorstelling van het spelerscollectief *Optater* voor scholieren van 15 tot 18 jaar; *Optater* is te bereiken via Nelleke Reijs, Van Ostadestraat 342 II, 1073 PZ Amsterdam, 020 - 719115.
- 3 De opmerkingen over Boal z'n beginselen heb ik grotendeels ontleend aan een artikel van Paulien Mol 'Iedereen kan theater maken, zelfs theatermakers!' in: *Speltribune*, jrg. 3, nr 7, zomer 1979, p. 12-15. Het is een verslag van de indrukwekkende forumvoorstelling *Een dag uit het leven van Martha Koenen* door het Antwerpse gezelschap Het Trojaanse Paard.
- 4 Boal heeft zijn theorieën vooral beschreven in *Theater of the oppressed* Urizen Books, New York 1979. In het aristotelische theater heeft de held een fout: die fout heeft hem in een benijdenswaardige positie geplaatst, maar diezelfde fout is strijdig met wat de gemeenschap nastrevenswaardig vindt. De held moet boeten voor die fout en de straf is dan ook gruwelijk. De truc van de toneelschrijver en van de acteurs is om het publiek zich te laten vereenzelvigen met die held. De loutering aan het eind van het stuk betekent dat het publiek, vol afgrijzen voor het gruwelijke eind van de held, zich zuivert van de maar al te herkenbare fout van de held. Boal geeft bij wijze van voorbeeld een beschrijving van een cowboyfilm. Die films zijn volgens hem allemaal volgens het aristotelische model opgezet. De held in zo'n film is dan juist de schurk; met hem kan het publiek zich identificeren, aan hem kan het beleven dat misdaad niet loont. De held in een forumstuk, en in alle emancipatorisch drama (zie de laatste paragraaf van dit artikel) is ook in conflict met de gemeenschap, maar daar is die gemeenschap fout, niet de held.
- 5 Zie daarvoor ook mijn boekbespreking in *Moer* 1982/1 'Ordelijk bezig zijn met drama', p. 45-50. Daarin haal ik Gavin Bolton aan die onderscheid maakt tussen *verheldering* (waarin spelers *pratend* een voorstelling voorbereiden), en *verandering* waar *in en door het spel* dingen gebeuren die je kan aanduiden als uitbreiding, verlegging van accent, doorbreken van stereotiepen, uitdaging, twijfel, nieuwe implicaties zien, alternatieven proberen.
- 6 In *Stop! C'est magique. Les techniques actives d'expression* Hachette, Paris 1980.
- 7 Zie daarover het artikel van José Ruigrok dat ik in de eerste noot vermeld heb, op p. 5.
- 8 Te vinden in zijn *Jeux pour acteurs et non-acteurs* Maspero, Paris 1979, p. 46-47, en in zijn *Theater der Unterdrückten* Suhrkamp, Frankfurt am Main 1979, p. 87-88. Het Duitse boek is geen vertaling van het in noot 4 genoemde Amerikaanse boek, het is een bloemlezing uit dat boek en het hier genoemde Franse boek. Het is jammer dat plannen om Boal in het Nederlands te vertalen nog niet het boekstadium hebben gehaald; het Franse boek is overigens in heel eenvoudig Frans geschreven.
- 9 Bijvoorbeeld de boeken van Marcel van Dijk.
- 10 Hans van Dam 'De functies van drama' in: *Resonans* 13e jrg., nr 9, mei 1981.
- 11 Hans van Dam beschrijft in *Drama, een handboek voor dramatische vorming* Duitse experimenten met *kooperatives Theater*, een werkvorm waarbij publiek en spelers innig samenwerken. Jan Reitsma en anderen beschrijven in *Spel bij zijn posities* (uitgegeven in boekvorm als nr 6/7 1979 van *Speltribune*) brechtiaanse technieken als leerstuk en modelspel, emancipatorische spelvormen die leerzaam en leuk kunnen zijn. Beide boeken bevatten uitvoerige literatuurlijsten.

Kultureel Front Nieuws 4 bevat een lijst van alle emancipatorische theatergroepen, voor het seizoen 1982/83. Het is te bestellen door f 3,50 over te maken op giro 4050943 van het Kultureel Front, Utrecht, onder vermelding van KF-Nieuws 4.